Марина Елена. Методика анализа парадоксальности в поэтическом дискурсе. В статье разработана интегрированная методика анализа парадоксальности в современном англоязычном поэтическом дискурсе. Исходным теоретико-методологическим основанием исследования стала идея о формировании в конце XX – начале XXI в. эпистемы посткогнитивной эклектики (в терминах О. П. Воробьёвой) с доминированием модели эпистемной сборки. Это дало возможность заимствования методик когнитивной поэтики, мультимодальной когнитивной поэтики, когнитивной семиотики и мобильной стилистики с их соответствующей адаптацией и модификацией для достижения цели исследования. На первом этапе в результате применения общенаучных методов очерчены онтологическое, гносеологическое и когнитивно-дискурсивное измерения парадоксальности. Кроме того, определена композиционно-жанровая специфика современного англоязычного поэтического дискурса, установлен антивектор эволюции категории художественности в современном поэтическом дискурсе. На втором этапе по принципу конструирования размытых категорий смоделирована категория парадоксальности в единстве формы и содержания. Выявлено, что содержание структурировано рядом категориальных признаков, а форма представлена парадоксальными поэтическими формами. Построена семиопоэтическая модель поэтической коммуникации, во время которой генерируются парадоксальные смыслы.

Ключевые слова: интегрированная методика, когнитивно-дискурсивная категория парадоксальности, семиопоэтическая модель, довербальная плоскость парадоксальности, предкатегориальные механизмы, акатегориальное измерение.

Marina Olena. Methodology of Paradoxicality Analysis in Poetic Discourse. In the article an integrated methodology of paradoxicality analysis in modern Anglophone poetic discourse is elaborated. The idea of the episteme of postcognitive eclecticism (O. P. Vorobyova's terms) formation in late XX – early XXI century with jigsaw pattern model domination became a key theoretical and methodological basis of the research. It made it possible to use the methods of cognitive poetics, multimodal cognitive poetics, cognitive semiotics and mobile stylistics with their relevant adaptation and modification to fulfill the aim of the investigation. At the first stage due to application of general scientific methods ontological, gnoseological, cognitive and discursive dimensions of paradoxicality have been outlined. Moreover, compositional and genre characteristics of modern Anglophone poetic discourse have been defined. The antivector of evolution of literariness in modern poetic discourse is determined. At the second stage the category of paradoxicality as a unity of its content and form has been modeled proceeding from the principle of construing of diffused categories. It is revealed that the content of the category under study is structured by a number of categorial features, while the form is represented by paradoxical poetic forms. Semiopoetic model of poetic communication, within which paradoxical senses are generated, has been built.

Key words: integrated methodology, cognitive and discursive category of paradoxicality, semiopoetic model, preverbal plain of paradoxicality, precategorial mechanisms, acategorial dimension.

Стаття надійшла до редколегії
20.01.2015 р.

УДК 811.111'37

Михайло Полюжин

Поняття, концепт та його структура

У статті розглянуто істотну різницю між такими частовживаними термінами в сучасній когнітивній лінгвістиці, як «поняття» й «концепт», з одного боку, та структура концепту – з іншого. Висловлено думку про те, що про поняття носії мови домовлялися для того, щоб досягнути взаєморозуміння під час обговорення назрілих проблем. У розвідці запропоновано класифікацію концептів, яку, на думку автора, можна проводити за декількома параметрами, що дають змогу не тільки простежити наявність відмінностей між основоположними (поширеними) й периферійними (непоширеними) поглядами, а й сформулювати його адекватне розуміння. Звідси випливає основне практичне завдання статті – виявити й описати закономірності, що ґрунтуються на зв'язку структури концепту з ментальними процесами в мисленні людини. Підходи до сучасного обґрунтованого визначення термінів «поняття» й «концепт» та способи аналізу структури концепту дають змогу виявити й різнобічно описати суттєві властивості всіх предметів, явищ і подій, що нас оточують. Зроблено висновок про те, що такі властивості є їхніми узагальненими ознаками, які вважаються найважливішими й обов'язко-

© Полюжин М., 2015

вими (ядровими) для їх пізнання, з одного боку, та непостійність, змішуваність і дифузність когнітивних пластів, що утворюють периферію концепту – з іншого. Схеми структурних розмежувань у проведенні лінгвоконцептуального аналізу можна застосувати в подальших когнітивних дослідженнях на матеріалі різних мов.

Ключові слова: поняття, концепт, структура, класифікація, ядро, периферія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Донині історичним, хоча не завжди дискретним, дублетом у лінгвістиці залишаються терміни «поняття» й «концепт». Термін «концепт» явно калькує латинське слово «conceptus» у значенні «зачаття», «запліднення». В українській та західноєвропейських мовах дотепер зберігається сема «зародковість» у значенні «завершеність», а також уявлення про певну «початковість», конкретизацію того, що додаткове чи набуте в межах побутового чи наукового розуміння. Тому є підстави вважати, що концепти подібно до зародків започатковуються в поняттях. Про поняття носії мови домовляються для того, щоб досягнути взаєморозуміння під час обговорення назрілих проблем, а щодо концептів, то вони реконструювалися недостатньо вираженим ступенем упевненості – звідси й дифузність, гіпотетичність та розмитість їхніх змістових ознак. На відміну від поняття, що є конструктом, логічним або інтелектуальним утворенням, концепт – реконструкт, тобто результат відтворення й відновлення задуманого – того, що перебуває в зародковому стані комунікантів.

Назвати що-небудь концептом означає реконструювати його внутрішній зміст у межах ментальної діяльності мовної спільноти загалом та її репрезентантів зокрема. Розглядаючи, наприклад, такі концепти, як «істина», «краса», «дружба», «любов» та ін., дослідники намагаються реконструювати ту суть, яка притаманна лексичним одиницям, у яких вони містяться. Такі намагання значною мірою лінгвістично спрямовані, оскільки ґрунтуються на наявних фактах мови й різних регістрах мовлення, а не лише на умовиводах філософів. На відміну від представників інших наук, лінгвісти можуть професійно досліджувати концепти через аналіз уживання слів і виразів у дискурсі. Навряд чи вони змогли б адекватно охарактеризувати ідеал краси для англійської чи української мовної спільноти, не з'ясувавши, коли й за яких обставин їхні представники відгукуються про щось красиве. Інакше кажучи, у сучасних мовознавчих студіях чітко простежується лінгвосеміотичне завдання, що зводиться до поглибленого вивчення семантики, синтактики та прагматики мовлення, у межах якого реалізуються різноманітні концепти. Для цього потрібно проаналізувати всі спонтанні дискурси або великі за обсягом корпуси текстів. Саме застосувавши такий метод – соціології дискурсу, – можна сподіватися на можливість проведення реконструкції будь-якого концепту в різних культурах. Із регулярних спостережень над уживанням лексем і конструкцій у різних мовах створюється враження про наявність загальнолюдських стандартів тих чи інших концептів, які лише приблизно збігаються з ментальністю людей, які ними розмовляють різними мовами. Тому головне завдання лексикографа полягає в з'ясуванні ролі й типових обставин уживання фреймів, характерних для конкретного слова, що реалізує концепт.

Хоча концепт − передусім, ментальна одиниця й елемент свідомості, що виступає попередником між реальним світом і мовою, він охоплює і культурну інформацію, у якій вона фільтрується, переробляється й систематизується. Тому концепти утворюють своєрідний культурний пласт, що функціонує між людиною та середовищем. Вони наявні у свідомості (ментальному світі) людини у вигляді «пучків» понять, знань, асоціацій, переживань, які не тільки мисляться, а й переживаються [36].

Будь-яку класифікацію концептів можна проводити за декількома параметрами, які запропонували їхні дослідники. Ці параметри дають змогу не тільки простежити наявність відмінностей між основними (поширеними) й периферійними (непоширеними), а й на основі виявлення характерних рис самого об'єкта сформулювати його адекватне розуміння.

Відповідь на запитання: *Що таке концепт?* у сучасній лінгвістиці ґрунтується на віднесенні його сутнісних ознак до таких категорій:

1) лінгвокогнитивне явище. Такий погляд поділяють О. С. Кубрякова та її наукова школа [19];
2) психолінгвістичне явище, найвідомішим представником якої є А. А. Залевська [36];
3) абстрактне наукове поняття [35];
4) базова одиниця культури [36];
5) лінгвокультурне явище [14; 36].

Характеризуючи концепт як окрему сутність, дослідники нині вважають його:

1) одиницею ментальності [5; 9; 13; 14; 16; 20];

2) одиницею свідомості [4; 17; 19; 28; 33; 34; 37; 40];

3) одиницею зародкового прояву думки [37; 40];

4) одиницею мовного бачення світу (мовної картини світу, що вважається наївною) і продуктом національно-культурної ментальності [1; 2; 18; 21; 26; 41; 42];

5) одиницею ментально-лінгвістичного комплексу [24];

6) одиницею інформації про світ [23; 35].

Розгляд різноманітних засобів вираження концепту привів лінгвоконцептологів до висновку про те, що концепт формується:

1) гештальтом і фрейм-структурами [42; 30; 28; 18; 11];

2) комплексом значень відповідного слова, його асоціацій і конотацій [22; 32];

3) усім, що ми знаємо про об'єкт [38];

4) категоріями й формами рідної мови [16];

5) готовими лексемами та фразеосполученями, вільними словосполученнями, синтаксичними конструкціями, текстами й сукупностями текстів [6; 27; 40; 33; 23];

6) словом [3; 41];

7) коренем слова [13];

8) усією сукупністю мовних і немовних засобів.

Структура концепту відображається в таких двох різновидах, як:

1) етимологічний та актуальний пласти [36];

2) ядро й периферія [29];

Організаційно-структурними типами концепту виступають:

1) мисленнєва картинка, концепт-схема, концепт-фрейм, концепт-інсайт, концепт-сценарій, калейдоскопічний концепт [4; 29];

2) концепт-мінімум і концепт-максимум [7];

3) вузловий та атомарний концепт [6];

4) мікро- й макроконцепти [39];

5) суперконцепт [10];

6) індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, національні, загальнолюдські концепти [34; 14];

7) групові (професійні, вікові, гендерні) й індивідуальні концепти [29; 34];

8) етнокультурні та соціокультурні концепти [34];

9) імена, унікалії й універсалії; архетипні та інваріантні концепти [8; 9];

До змістових типів концептів належать:

1) культурний концепт [8; 15; 23];

2) лінгвокультурний концепт [14; 31];

3) когнітивний концепт [19; 29; 8];

4) емоційний концепт [7];

5) науковий концепт [23].

Мета й завдання статті полягають у тому, щоб із позиції сучасної когнітивної лінгвістики сформувати адекватне розуміння таких частовживаних у сучасній лінгвістиці термінів, як «поняття» й «концепт» та розглянути різні підходи до класифікації концепту. Її основне практичне **завдання** – виявити й описати закономірності, що пов'язують структуру концепту з ментальними процесами в мисленні людини.

Щодо віднесення концепту до певної науки, то наявні підходи до його вивчення зводяться до розмежування між лінгвокогнітивним і лінгвокультурним підходами. При лінгвокогнітивному концепт визначається як одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини; оперативна й змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної в психіці людини. Із позицій когнітивної лінгвістики концепт розглядається як замінник поняття, натяк на можливе значення і як відображення набутого мовного досвіду людини. Інакше кажучи, концепт у такому ракурсі трактується як індивідуальне розуміння, на відміну від колективного, яким виступає закріплене в словнику значення. Сукупність концептів утворює концептосферу певного народу й, відповідно, його картини світу. Основне завдання лінгвокогнітивного осмислення – прагнення встановити закономірності, що пов'язують структуру мови з ментальними процесами в мисленні

людини. Ці закономірності випливають із показань подібностей і відмінностей мисленєвих сутностей, з одного боку, та реконструкції роботи «когнівних» механізмів уживання й розвитку мови − з іншого.

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в його визнанні базовою одиницею культури, її зосередженням. Ю. С. Степанов зауважує, що в структуру концепту входить і чинник культури, до якої належить – вихідна форма (етимологія), зведена до основних ознак змісту історії; сучасні асоціації, оцінки та ін. Із позицій наївної картини світу, яку вивчає практична філософія, дослідники висловлюють свої судження щодо таких концептів, як «ІСТИНА», «ДОЛЯ», «ДОБРО», «ЗЛО» тощо. Повсякденна філософія, як відомо, ґрунтується на національній традиції, фольклорі, релігії, ідеології, легендах, міфах і забобонах мовної спільноти.

Лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту не взаємозаперечують один одного, оскільки розгляд концепту як ментального утворення у свідомості індивіда – це вихід на концептосферу мовної спільноти, що є показником рівня її культурного розвитку. І навпаки, розгляд концепту як репрезентанта культури є напрямом руху в науковому дослідженні від колективного до індивідуального досвіду. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний підхід – це напрям розгляду, що прямує від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості. Зазначені напрями розгляду – дослідницькі прийоми, а не цілісні багатовимірні процеси.

У ширшому – лінгвокогнітивному розумінні – концепт розглядається як уявлення про ті смислові ознаки, якими оперує людина у процесі мислення та які відображають зміст досвіду й «квантів» структурованих знань, набутих нею у процесі її пізнавальної діяльності. Інакше кажучи, концепти – це ідеальні сутності, які формуються у свідомості людини на основі, по-перше, її безпосереднього чуттєвого досвіду в сприйнятті світу органами чуттів; по-друге, дії людини, спрямованої на виконання якого-небудь завдання в процесі її предметної діяльності; по-третє, мисленнєвої взаємодії людини з іншими, уже наявними в її свідомості концептами, що можуть упорядкувати низку нових; по-четверте, мовленнєвого спілкування (концепт можна пояснити людині в мовній формі, наприклад, у процесі навчання; по-п’яте, самостійного набування сукупності знань про дійсність.

Концепт як психолінгвістичне явище – це перспективно-афективне утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує в пізнавальній діяльності індивіда й підпорядковується закономірностям психічного життя людини. Унаслідок цього за низкою параметрів таке утворення відрізняється від понять і значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії. Звідси випливає, що концепт є квантом набутого знання про сукупність конкретно-образних (зорових, слухових, смакових, дотикових, нюхових), понятійних (уключно з ціннісними), прототипних, гештальтних, фреймових, сценарних та інших елементів у свідомості людини.

Концепт як лінгвокультурне явище – це одиниця, призначення якої полягає в об’єднанні в єдине ціле наукових пошуків у галузі культури, свідомості й мовознавчих студій. Такий концепт – культурно детермінований виразник свідомості, зафіксований у мові. Інакше кажучи, лінгвокультурний концепт як згусток вербалізованого смислу відображає лінгвоменталітет певного етносу, ім’я якого, зазвичай, збігається з домінантою певного синонімічного ряду, або ядром лексико-семантичного поля.

Головне в лінгвокультурологічному підході до розуміння концепту те, що він визнається базовою одиницею етнокультури. Концепт у такому розумінні відрізняється від інших одиниць, що досліджуються в лінгвокультурології, своєю ментальною природою. Оскільки свідомість поєднує в собі мову й культуру в їх взаємодії, то будь-яке лінгвокультурне дослідження водночас і когнітивне. На думку В. І. Карасика, концепт є основною одиницею лінгвокультурології, де він розглядається як «багатовимірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна й понятійна сторони» [15, с. 129].

Зі сказаного випливає, що концепт – це ментальна одиниця, елемент свідомості, який відіграє роль посередника між культурою й мовою. Саме у свідомість надходить культурна інформація, де вона фільтрується, переробляється, систематизується та формується у вигляді концепту, відповідає за вибір мовних засобів, що передають інформацію в конкретній комунікативній ситуації для реалізації певної комунікативної мети.

Концепт як культурне явище – усний або письмовий репрезентант типової ситуації, що охоплює первісні прояви культурних утворень, які виражаються об’єктивним змістом слів на позначення

різних сфер буття людини. Увесь набір концептів може складатися з текстового й зображувального проявів, хоча вони не зводяться до якогось зображення чи підпису під ним.

Сам факт наявності слова на позначення якого-небудь концепту вказує на те, що предмет або явище людина зауважує й мають для неї певну цінність, яка завжди соціальна, і тому мовні одиниці, що виражають концепти, неодмінно мають містити в собі соціальний компонент. Оскільки одним із фундаментальних властивостей культури є її інтегративність, тенденції елементів якої реалізується в утворенні узгодженого й нерозривного цілого, то є всі підстави висловлювати думку про наявність систем зв'язків між усіма концептами, які експліцитно й імпліцитно, офіційно й неофіційно функціонують у певній культурі.

Окрім ціннісного складника, у структуру культурного концепту входять понятійний та образний елементи. Понятійний елемент формується наявною інформацією про реальний або уявлюваний об'єкт, що слугує основою для утворення концепту. Поняття є цілісною сукупністю суджень, у яких що-небудь стверджується про відмінні ознаки досліджуваного об'єкта і ядром якого виступають судження про найбільш загальні й водночас суттєві ознаки певного об'єкта. Це своєрідний підсумок пізнання предмета або явища, на який завжди реагують носії культури.

Образний компонент концепту міститься в словах чи висловах, які вжиті в переносному значенні, вирізняються своєю силою, яскравістю, барвистістю тощо. До них належать метафори, метонімії, епітети та інші тропи.

Викладене вище дає підставу для твердження про те, що культурний концепт – це сукупність усіх смислів і понять, які виникають під час озвучення й осмислення певної мовної одиниці у свідомості людини, а також системою уявлень, образів та асоціацій, що виникають унаслідок свідомого чи несвідомого сприйняття й асоціювання. Саме в цьому концепті зосереджений багатовіковий досвід, ступінь і характер розвитку магістральних цивілізаційних процесів загалом та особливостей кожного народу, що синтезується й фільтрується в тезаурусі мовної особистості, зокрема.

Концепт як лінгвістичне явище проявляється у вигляді сутності, що репрезентує асоціативне поле імені, хоча й не прирівнюється до нього. Інакше кажучи, концепт – парадигматична модель імені, що містить його логічну й сублогічну структури, які виводяться і з вільного сполучення імені, і зв'язаного, тобто з синтагматичних зв'язків, зафіксованих у тексті. Обсяг концепту охоплює зміст наївного поняття, проте не вичерпується лише ним, оскільки охоплює всю безліч практичних елементів імені, що проявляються в різних словосполученнях.

Концепт – породження мовної одиниці в певному обсязі її змісту, уключно з конотацією й конкретно-чуттєвими асоціаціями. Він містить не тільки поняття про класи предметів і явищ довкілля, а й асоціативне соціокультурне уявлення про них в узагальненому вигляді. Хоча концепт виражається мовою й закріплений за окремими її одиницями, проте він не прирівнюється до них. Зміст концепту – це результат реконструйованого розуміння слів, контекстів і текстів, у яких сформоване узагальнене уявлення про певний факт свідомості, а також зароджуються всі ті складники, які сукупно входять у розуміння терміна «концепт». До них належать:

1) концепт – це нероздільне поєднання елементів свідомості, дійсності й мовного знака;

2) концепт − це те, що об'єднує людей за допомогою мовних знаків на різних етапах їхнього історичного розвитку й проявляється в ставленні до дійсності та способів взаємодії з нею;

3) концепт – це водночас реальна й віртуальна сутність, обидві грані якої характеризуються і загальноприйнятою, і специфічною національно-культурною детермінованістю мовними знаками.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасних когнітивних дослідженнях широко представлений лінгвістичний підхід до дослідження концептів як певної інформаційної цілісності в національній колективній свідомості. Його польова модель виглядає так.

Ядром концепту є чуттєво-наочний образ. Він формується на основі особистісного досвіду й тому гранично конкретний. Образ, що є основою для концепту, виконує для нього функції кодування. Він може виявлятися під час психолінгвістичного експерименту, і при цьому, якщо така реакція на образ повторюється багаторазово, то вона відображає усталену сполучуваність, що впорядковує концептуальне утворення.

Навколо ядра групуються базові пласти, у яких ознаки розміщуються за напрямом від менш до більш абстрактних. Хоча кількість і зміст цих пластів можуть помітно відрізнятися залежно від

індивіда в межах однієї мовної спільноти, проте в них переважають загальнонаціональні змістові ознаки, що лежать в основі взаєморозуміння в процесі спілкування.

На периферії розміщується «інтерпретаційне поле концепту», яке охоплює оцінки й трактування різних ознак концепту носіями однієї мови. Ці оцінки відображаються, наприклад, у використанні прислів'їв і приказок, афоризмів та крилатих виразів у процесі комунікації, а також в інших висловлюваннях, що відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак.

На думку сучасних дослідників, будова концепту відрізняється не тільки від структури поняття, а й від відмінностей, які зводяться до того, що:

- концепт має пласти, а лексеми – семеми;
- концепт має зміст, а лексеми – семантику;
- концепт містить компоненти у вигляді концептуальних ознак, а семеми – компоненти значення (семи);
- концепт глобальний, хоча жорстко не структурований, на відміну від словесної чи фраземної семантики. Його глобальність пояснюється активною динамічною роллю в процесі мислення людини. Цілісно функціонуючи в мовленні, він повністю актуалізується в сполученні з іншими концептами й відштовхується від них.

Метафорична репрезентація дослідників концепту зводиться до його порівняння з хмаринкою (З. Д. Попова, І. А. Стернін) або зі сніжним клубком (М. М. Болдирєв). Хоча типи концептів дуже різняться як за змістом, так і за структурою, проте кожен із них характеризується наявністю базового пласта у вигляді певного чуттєвого образу. Ним можуть виступати такі смислові ознаки, що стосуються автобуса: застарілий випуск, трясе, часто ламається в дорозі, жовтого кольору; мистецтва: гра, ритуальний спів, картини; релігія: церква, обряд, конфесія, священик, парафіяни. Цей образ входить у систему умовних знаків або сигналів для передачі, обробки й зберігання інформації, тобто виступає своєрідним шифром, що кодує певний концепт для мисленнєвих операцій. Якщо концепт представити у вигляді ягоди, то базовим чуттєвим образом завжди буде виступати її кісточка.

Базовий образ може вичерпувати зміст концепту, якщо він відображає конкретні відчуття й уявлення або породження свідомості осіб з обмеженими можливостями. У складніших концептах додаткові когнітивні ознаки нашаровуються на базовий образ, утворюючи «м'якоть плода». Через їхню численність концепти здатні утворювати порівняно автономні й більш абстрактні пласти, що нашаровуються на конкретні. Когнітивними ці пласти називаються тому, що вони відображають певний результат пізнання людиною зовнішнього світу, тобто результат її когніції. Когнітивні пласти утворюються концептуальними ознаками. *Саме сукупність базового пласта й додаткових ознак та когнітивних пластів є обсягом концепту*. Хоча численних когнітивних нашарувань у концепті може й не бути, однак базовий когнітивний пласт із чуттєво-образним ядром є в кожному концепті; у протилежному разі концепт не може фіксуватися в універсальному предметному коді як дискретна одиниця мислення (смислова окремішність) і не може функціонувати як мисленнєва одиниця.

Сказане вище дає підставу для твердження про наявність трьох структурних типів концептів – однорівневих, багаторівневивих і сегментних. Розглянемо докладно кожен із них.

Однорівневий концепт – це фактично почуттєве ядро, тобто базовий пласт. Він містить у собі предметні образи й деякі концепти-уявлення, наприклад: жовтий, червоний, солодкий; побутові: ложка, чашка, тарілка. Такою структурою наділені багато концептів у свідомості дитини й осіб із обмеженим інтелектуальним розвитком. У свідомості більшості людей концепт набуває складнішого характеру.

Багаторівневий концепт такий, що містить декілька когнітивних пластів, які розрізнюються за рівнями абстрактності, відображається ними й послідовно нашаровується на базовий пласт. Наприклад, концепт *грамотний*, що нашаровується на базовий пласт (образ – людина, яка вміє писати й читати), містить такі пласти, що розміщуються відповідно до збільшення ступеня абстрактності:

1) уміння читати та писати;

2) уміння добре, правильно й виразно читати та писати;

3) уміння ефективно вести спілкування згідно із загальноприйнятими нормами й правилами ефективної комунікації (грамотна розмова, аргументація, виступ та ін.);

4) уміння якісно й на високому професійному рівні виконувати що-небудь відповідно до норм і правил певного різновиду діяльності, у тому числі й дотримання орфографічних та пунктуаційних правил, наприклад креслення, твір, план роботи тощо);

5) уміння добре розбиратися в тій чи іншій галузі знань (грамотний спеціаліст, інженер, керівник).

Сегментний концепт виступає базовим чуттєвим пластом, оточеним декількома рівноправними за ступенем абстракції сегментами. Для прикладу візьмемо концепт *толерантність*. Його чуттєво-образним ядром є уявлення про спокійну, увічливу, незворушну людину, що формує кодувальний образ, одиницю універсального предметного коду.

Базовий пласт містить когнітивні ознаки «терпимість» і «стриманість», які нашаровуються на основний кодувальний образ і разом із ним утворюють базовий пласт концепту.

Сегментами базового пласта виступають:

1) політична толерантність – терпимість до людей інших ідеологічних поглядів, повага до інших політичних платформ, визначення права кожного на висловлення своїх переконань;

2) наукова толерантність – здатність із розумінням ставитися до інших поглядів у науці, допускати існування різних теорій і течій у межах однієї галузі знань або одного наукового напряму;

3) побутова толерантність – терпиме ставлення до поведінки, думок і висловлень представників найближчого оточення. Вона проявляється в міжособистісних стосунках комунікантів;

4) педагогічна толерантність – здатність виважено відреагувати на негативні прояви в поведінці дітей для їх подальшого усунення;

5) адміністративна толерантність – уміння керувати без невиправданого тиску на підлеглих, визнавати власні помилки й упущення, проявити готовність пробачати похибки із боку підлеглих;

6) релігійна толерантність – терпимість до представників інших конфесій; повага до чужих релігійних переконань;

7) етнічна толерантність – шанобливе й терпиме ставлення до людей інших національностей і рас (на противагу ксенофобії);

8) спортивна толерантність – неупереджене ставлення до інших спортивних команд та інших уболівальників;

9) музична толерантність – шанобливе ставлення до різних музичних стилів і їхніх прихильників, повага до тих, кому подобається інша музика;

10) медична толерантність – фізіологічна витривалість пацієнта до застосування того чи іншого препарату, переносимість ліків;

11) екологічна толерантність – здатність живих істот переносити зміни в довкіллі.

У мові когнітивним пластам або сегментам відповідають семеми. У кожному пласті або сегменті є дискретні елементи – концептуальні ознаки, які впорядковуються за класифікаторами, що входять до їхнього складу. До них належать: форма, функція, розмір, матеріал та ін. У мові концептуальним ознакам відповідають семи, а когнітивним класифікаторам – змістові ознаки (стать, семний конкретизатор – жіночий, сема – жіноча стать).

Окрім ядра, концепт наділений великою за обсягом інтерпретаційною частиною – сукупністю слабоструктурованих предикацій, які відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак і їхніх сполучень у вигляді тверджень і настанов, що впливають на зміст концепту в певній культурі. Наприклад, в інтерпретаційне поле концепту ПРАЦЯ можуть увійти такі настанови: не варто поспіхом, не обдумавши розпочинати роботу; хто працює, того ще більше довантажують різними дорученнями; тільки працелюбність забезпечує заможність; чесна праця не веде до великого багатства та ін. Їхня суперечність пояснюється належністю не до ядра концепту, а до його інтерпретаційного поля, яке містить у собі «висновки» з різних когнітивних ознак. Інтерпретаційне поле слабоструктуроване.

На відміну від ядра концепту як його базового пласта, що містить кодувальний образ і сукупність когнітивних пластів та сегментів разом із когнітивними ознаками, що їх породжують, інтерпретаційне поле концепту складає його периферію. Дослідженню підлягає і ядро, і периферія, хоча важливо диференціювати їх у процесі опису, оскільки їх статус і роль у структурі свідомості та процесах мислення різні.

Послідовність кроків під час аналізу ядра концепту в когнітивній лінгвістиці може бути такою:

1) визначаємо концепт, що входить у коло наших наукових інтересів;

2) виявляємо ключові слова-репрезентанти цього концепту в мові. Це основні мовні засоби, якими найчастіше маніфестується концепт у мовленні.

Виявлення супроводжується вживанням таких термінів:

- ключові слова-репрезентанти;
- базові лексеми-репрезентанти;

- одиниці, що здійснюють базову вербалізацію концепту;
- базові мовні репрезентації концепту.

До обов'язкових критеріїв їх виділення належать частотність у мовленні, достатня абстрактність значення, загальновідомість, актуальність досліджуваного концепту для певного історичного етапу в розвитку мовної спільноти.

Ядро концепту найяскравіше відображає зміст ключового слова (лексеми), що називає концепт, наприклад: *свобода, спілкування, дума, віра, майдан* та ін. Зміст концепту поповнює аналіз його синонімів, антонімів, компаративів ключової лексеми. Основна увага під час проведення наукового аналізу звертається на зміст концепту, унаслідок чого виявляються і ядрові, і периферійні смислові компоненти кожної семеми, залучаючи водночас й експериментальні методи.

Виявлення семем здійснюється в номінативних реалізаціях різних типів – інших лексемах, синонімах, фразеологічних одиницях. Саме вони є носіями нових концептуальних ознак.

Аналіз сполучуваності лексем, що об'єктивують концепт у мовленні, також дає змогу виявити й деякі його складники. Зі сполучуваності можна виявити способи категоризації концептуалізованого явища. Так, наприклад, сполучуваність слова «нудьга» показує способи категоризації цього явища в українській свідомості як: 1) здатність охоплювати почуття людини, викликані одноманітністю обстановки, відсутністю інтересу до світу, до своїх занять та ін. (нудьга бере); те що може звучати (в голові відчувалася нудьга, дзвін тужливо гудів); перебування в тривожно-очікувальному стані (тужливий погляд, жест, міміка); те, що можуть виявляти тварини (тужливе виття собаки, тужливе нявкання кота та ін.). Сполучуваність слова *нудьга* з прикметниками (нестерпна, болісна, передсмертна, дика, жахлива) доводить, що концепт *нудьга* для носія української мови є уявленням про щось негативне: таке, що важко переноситься й не до кінця зрозуміле. На периферії змісту концепту перебувають різноманітні визначення й тлумачення, відображені в пареміях – народних висловах, якими передаються елементарна оцінка чи найпростіший діалог. Їхня інформативність полягає в тому, що саме вони містять застигле осмислення того чи іншого концепту, яке давно склалось у свідомості етносу й може видозмінюватися залежно від місця, часу та умов прояву концептуальних сутностей у житті мовної спільноти, окремих соціальних груп й індивідів. Периферія може також охоплювати крилаті вирази, бібілійні притчі, а інколи й значні за обсягом публіцистичні, наукові та художні твори.

Один і той самий концепт ніби повертаєтться своїми гранями до різних людей і внаслідок таких дій яскраво простежуються багатошаровість і багатоаспектність його прояву. Наприклад, корова в іронічних весільних приповідках набуває далеко нехвалебного відгуку: «Горе тобі воле, коли тебе корова коле» або «Біда тому дворові, де наказує корова волові». В Індії корова є сакральною твариною. У селянскій сім'ї концепт *корова* повертається позитивною гранню, що підтверджується висловленнями типу: «Корова в дворі – харч на столі», «Пропала корова – пропало й здоров'я», «Личить, як корові сідло» – зовсім не пасує; «як корова язиком злизала» – хтось раптово зник, щось раптово зникло. Пор.: концепт *око* в народній естетиці символізує привабливість і красу: «Які очі, така й врода»; людську сутність: «Очі – дзеркало душі», «Вовче око» – за народними повір'ями погане, зле око, що має недобрий вплив на все, що перебуває в полі зору.

Суперечність прислів'їв і приказок, що об'єктивують у мові інтерпретаційне поле концепту, пояснюється саме їхньою належністю не до ядра, а до інтерпретаційного поля концепту. Таке поле, що містить «висновки» аналізу з різних когнітивних ознак, які утворюють структуру концепту. Інтерпретаційне поле концепту завжди слабоструктуроване, оскільки утворене за принципом додатковості предикацій, що його складають.

Принагідно зауважимо, що для окремих концептів може не існувати прислів'їв, приказок й афоризмів, хоча вони, незважаючи на свою нечисленність, усе-таки заслуговують вивчення. Тоді інтерпретаційне поле досліджується експериментальними прийомами – методом анкетування з питаннями типу: «Що ви розумієте під ...», «Підберіть синоніми до...», «Назвіть протилежне поняття для...», «Це добре чи погано?» та ін. Таким способом виявляється зміст концепту, який можна описати як його інтерпретаційне поле.

Підсумовуючи сказане вище, зауважимо, що інтерпретаційне поле може бути носієм повчального характеру. Так, наприклад, уже згаданий концепт *толерантність* сьогодні наводить на думку про те, що в побуті потрібно бути терплячим, допомагати людям; поступки – це відсутність харак-

теру, принципів, м'якотілість; на поступливих людей не можна покластися; на переговорах потрібно бути наполегливим і жорстким; плюралізм шкідливий, оскільки ускладнює життя; постійна терпимість – це відсутність принциповості. Звідси очевидний той факт, що методика дослідження концептів внутрішнього світу людини полягає в інтерпретації значень досліджуваних мовних одиниць у виявленні частотних (властивих багатьом концептам) таксономічних характеристик і визначенні за ними спільних типологічних ознак серед досліджуваних концептів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Запропоновані в статті підходи до сучасного наукового, обґрунтованого визначення таких частовживаних термінів, як «поняття», «концепт» та способи аналізу структури концепту, дають змогу виявити й різнобічно описати суттєві властивості всіх предметів, явищ і подій, що нас оточують. Такі властивості є їхніми узагальненими ознаками, які вважаються найважливішими та головними (ядровими) для їх пізнання, з одного боку, і непостійність, зміщуваність та дифузність когнітивних пластів, що утворюють периферію концепту, – з іншого. Тому будь-яке лінгвоконцептуальне дослідження передбачає опис і ядра, і периферії, якою завжди виступає його інтерпретаційне поле. Наведені в статті схеми структурних розмежувань у проведенні лінгвоконцептуального аналізу можна застосувати в подальших когнітивних дослідженнях на матеріалі різних мов.

Джерела та література

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 351–354.
2. Артюнова Н. Д. Введение // Логический аналіз язика: ментальные действия / Н. Д. Артюнова. – М. : Наука, 1993. – 356 с.
3. Аскольдов А. С. Концепт и слово / А. С. Аскольдов // Русская словесность. От теориисловесности к структуретекста. Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
4. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1996. – 372 с.
5. Борсова С. А. Пространство − Человек − Текст / С. А. Борсова. – Ульяновск : УлГУ, 2003. – № 3. – С. 114–117.
6. Булатова А. П. Концептуализация знания в искусствоведческом дискурсе / А. П. Булатова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. : Филология. – М. : Наука, 1999. – № 4. – С. 34–49.
7. Вежбицкая А. Понимание культур через ключевые слова / А. Вежбицкая. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – 462 с.
8. Воркачёв С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачёв // Филологические науки : науч. теор. журн. − 2001. – № 1. – С. 64–72.
9. Воркачёв С. Г. Эталонность в сопоставительной семантике / С. Г. Воркачёв // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. – М. : МАКС Пресс, 2003. – С. 6–15.
10. Гафарова Г. В. Когнитивные аспекты лексической системы языка (на материале функционально-семантической сферы «жить») / Г. В Гафарова, Т. А. Кильдибекова. – Уфа : Башк. гос. ун-т., 1998. – 182 с.
11. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиального дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ / М. Р. Желтухина. – Волгоград : Вф МУПК, 2003. – 362 с.
12. Залевская А. А. Психологический поход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 6 –15.
13. Зинковьева Е. И. Понятие «концепт» в рамках спецкурса «Языковая картина мира / Е. И. Зинковьева // Лингвистика, методика и культурология в преподовании русского язика : сб. ст. – СПб : Политехника, 2003. – С. 16–21.
14. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования // В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. Воронеж. ун-та. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.
15. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
16. Колесов В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб. : Петерб. востоковедение, 2004. – С. 156–178.
17. Кравченко А. В. Классификация знаков и проблема взаимосвязи языка и знания / А. В. Кравченко // Вопр. языкозн. – 1999. – № 6. – С. 3–12.
18. Красных В. В. «Свой» среди «Чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 314 с.
19. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Изд-во филол. ф-та МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.

20. Лебедько М. Г. Когнитивные аспекты взаимодействия языка и культуры: сопоставление американской и русской темпоральных концептосфер : автореф. дис. ... д-ра. филол. наук / М. Г. Лебедько. – М. : [б. и.], 2002. – 23 с.
21. Ли В. С. О языковой концептуализации мира и концептуальном анализе / В. С. Ли // Язык образования и образование язика : материалы Междунар. науч. конф. – Великий Новгород, 2000. – С. 184–185.
22. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачёв // Вопросы когнитивной лингвистики : науч.-теор. журн. – 1993. – № 1 – С. 3–9.
23. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М. : Наука, 2003. – 316 с.
24. Морковкин В. В. Язык, мышление и ознание vice versa / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина // Русский язык за рубежом : науч.-теорет. журн. – 1994. – № 1 – С. 63–70.
25. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М. : Наука, 1997. – 316 с.
26. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В. П. Нерознак // Вопр. филол. и методики преподавания иностр. яз : сб. науч. тр. – Омск : ОГУ, 1998. – С. 81.
27. Панченко Н. Н. Средства объективации концепта «ОБМАН» (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. Н. Панченко. – Волгоград, 1999. – 28 с.
28. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : ВТУ, 1999. – 126 с.
29. Попова З. Д. Концептосфера и картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Язык и национальное сознание : сб. науч. ст. – Воронеж : Истоки, 2002. – Вып. 3. – С. 4–8.
30. Проскупяков М. В. Концепт из хаоса / М. В. Проскуряков // Материалы XXVII Межвуз. науч.-метод. конф. препод. и асп. – СПб. : Петерб. востоковедение, 1988. – Вып. 12. – С. 6–9.
31. Раппорт Н. В. Лингвокультурологический концепт «французская национальная личность» (на материале афористики) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. В. Раппорт. – Уфа, 1999. – 28 с.
32. Рябцева Н. К. «Вопрос» : прототипическое значение концепта / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка: культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 72–78.
33. Сафарян Р. Д. Концептосфера русского языка: сложности в обучении / Р. Д. Сафарян // Русистика в СНГ: сб. науч. ст. – СПб. : Златоуст, 2002. – С. 158–171.
34. Слышкин Г. Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Наука, 2000. – 198 с.
35. Соломник А. Язык и знаковая система / А. Соломник. – М. : Наука, 1992. – 286 с.
36. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1997. – 456 с.
37. Стернин И. А. Константы и лакуны / И. А. Стернин, Г. В. Быков // Языковое сознание : формирование и функционирование. – М. : Наука, 1997. – С. 55–67.
38. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284 с.
39. Токарев Г. В. Лингвокультурологическое осмысление отношений концептов «ТРУД» и «КАЛЕНДАРЬ» / Г. В. Токарев // Язык образования и образование язика : материалы Междунар. лингвист. конф. – Великий Новгород, 2000. – С. 307–308.
40. Фесенко Т. А. Этноментальный мир человека: опыт концептуального моделирования : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Т. А. Фесенко. – М., 1999. – 27 с.
41. Черемисина Н. В. Языковая картина мира: типология, формирование, взаимодействие / Н. В. Черемисина // Лексика, грамматика, текст в свете антропологической лингвистики : тез. докл. и сообщ. Междунар. науч. конф. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1995. – С. 15–16.
42. Чернейко Л. О. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко // Вестн. МГУ. Сер. : Филология. – М. : Изд-во филол. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – Вып. 6. – С. 20–41.

Полюжин Михаил. Понятие, концепт и его структура. В статье рассматриваются существенные различия между такими частоупотребляемыми терминами в современной когнитивной лингвистике, как «понятие» и «концепт», с одной стороны, и структура последнего – с другой. Предложенная классификация концептов, по мнению автора, может проводится по нескольким параметрам, дающим возможность не только проследить наличие отличительных черт между основоположными (распространёнными) и периферийными (нераспространёнными) точками зрения, но и сформулировать их адекватное понимание. Отсюда вытекает основная практическая задача статьи – выявить и описать закономерности, базирующиеся на связи структуры концепта с ментальными процессами в голове человека. Рассмотренные в статье подходы к современному научно обоснованному определению таких высокочастотных терминов, как «понятие» и «концепт», а также

способов анализа структуры последнего дают возможность выявить и разносторонне описать существенные свойства всех окружающих нас предметов, явлений и событий. Автор приходит к выводу о том, что такие свойства являются их обобщёнными признаками, считающимися самыми важными и необходимыми (ядерными) для их познания, с одной стороны, и непостоянство, диффузность, смещение когнитивных пластов, образующих периферию концепта – с другой. Приведённые в статье схемы структурных разграничений в проведении лингвоконцептуального анализа могут быть применены в дальнейших когнитивных исследованиях на материале разных языков.

Ключевые слова: понятие, концепт, структура, классификация, ядро, периферия.

Polyuzhyn Mykhaylo. Notion, Concept and Its Structure. The article focuses on essential distinctions between such frequently used terms in modern cognitive linguistics as «notion» and «concept», on the one hand, and the structure of the latter – on the other. An opinion is expressed that native speakers of any language come to an agreement for achieving mutual understanding while discussing ripe problems. The classification of concepts offered in the article, in the author's opinion, may be carried out according to different parameters, giving the possibility not only retrace the availability of distinctive features between basic (disseminated) and peripheral (not disseminated) points of view, but also formulate its adequate comprehension. The approaches under consideration to modern scholarly substantiated definition of such frequently used terms as «notion» and «concept» as well as methods of structure analysis of the latter give the possibility to describe many-sidedly essential properties of all objects, phenomena and events that are around us. The author draws a conclusion that such properties are their generalized indications that are considered to be the most important and necessary (nuclear) for their cognition, on the one hand, and instability, diffusion and displacement of cognitive layers, forming the periphery of the concept – on the other. The schemes of structural distinctions, suggested in the article in conducting a lingvoconceptual analysis may be applied in further cognitive researches on the material of different languages.

Key words: notion, concept, structure, classification, nucleus, periphery.

Стаття надійшла до редколегії
12.01.2015 р.

УДК 81'367.335:811.112.5'07

Анатолій Приходько

Синкретизація реченнєвої матерії як механізм конституювання політаксису

Статтю присвячено вивченню складного речення у формально-граматичному аспекті з погляду синтаксичної деривації. Доведено, що когнітивним механізмом деривації є процес синкретизації реченнєвої форми. Відповідно до цього механізму розглядаються двочленна (гіпо- й паратаксис), тричленна (мезотаксис), чотиричленна (гіпертаксис) та інші похідні конструкції-поліноми з подальшим гілкуванням клауз. Відповідні синкретичні процеси розглядаються в контексті структурно-функціональної взаємодії двох сусідніх клауз, що утворюють вузол дифузії – локус, у якому відбувається їх злиття в одну контаміновану конструкцію.

Ключові слова: деривація, клауза, синкретизм, біном, трином, поліном, вузол дифузії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Об'єктом дослідження пропонованої розвідки є політаксис – складне речення, що побутує в діапазоні між двочленністю (біномом) і багаточленністю (поліномом) в опорі на найпродуктивнішу перехідну форму – трином. При цьому **предмет** опису – формально-граматичний аспект поліному. **Мета дослідження** – з'ясувати основні системно задані (номінативні) властивості поліному з погляду його деривaційного потенціалу.

Зазвичай науковці представляють формально-граматичну структуру речення на підставі розрізнення головних і другорядних членів, комбінаторика яких дає інваріантну схему – суб'єктно-предикатно-об'єктну структуру S – V – O [1, с. 86]. Комбінаторні можливості членів речення дають підстави говорити про різні структурні типи останнього – одно- та двоскладні, поширені й непоширені, повні та неповні, прості й складні. На рисунку 1 унаочнено систему формально-граматичних типів речення – простого (монотаксис) і складного (політаксис).

Складне речення, або політаксис (біном, трином, поліном), традиційно сприймається як поєднання декількох простих, що досягається за допомогою певних синтаксичних засобів і характе-

© *Приходько А., 2015*